

บทบาทของกามเทพ

เทพเจ้าแห่งความรักของฮินดูองค์นี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนจนกระทั่งถูกพระเนตรของพระศิวะเผาไหม้ร่างกาย จนได้นามว่าอนงค (Ananga) ภายหลังพระศิวะประทานพรให้กามเทพเกิดเป็นโอรสของพระกฤษณะกับพระนาง รุกมีณี ชื่อว่า ประทุมน์ (Pradyumna) เป็นนักรบผู้เก่งกล้า ดังนั้น ผู้วิจัย จึงขอแยกกล่าวบทบาทของกามเทพดังนี้

- ก. บทบาทของกามเทพในฐานะเทพเจ้าแห่งความรัก
- ข. บทบาทของกามเทพในฐานะมนุษย์
- ก. บทบาทของกามเทพในฐานะเทพเจ้าแห่งความรัก

บทบาทครั้งแรกของกามเทพมีปรากฏในคัมภีร์ว่า เมื่อพระพรหม ประทานลูกศรทั้ง ๕ ดอก แก่กามเทพ พร้อมกับกำหนดหน้าที่ให้กามเทพใช้ลูกศร ทั้ง ๕ ดอก บันดาลให้หญิงชายรักใคร่กัน และปฏิบัติหน้าที่เช่นนี้ตลอดไป กามเทพ ได้ฟังพระพรหมตรัสเช่นนั้น จึงเกิดความคิดที่จะทดลองให้ประจักษ์แก่ตา กามเทพ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ว่าพึงในใจว่า "ข้าพเจ้าจะเริ่มปฏิบัติหน้าที่ตามที่พระพรหมกำหนดให้คือนำหน้าที่ทั้งหลาย นางสันธยา" ที่พระพรหมกล่าวถึงนี้แหละจะเป็นเครื่องมือของข้าพเจ้าในการทดสอบอำนาจเพื่อปฏิบัติหน้าที่ ๓ ที่อื่นต่อไป"^๒

คิดดังนั้นแล้ว กามเทพจึงโง่งกันขลุ่ยทันที พระพรหม บรรพคาถีย์ เช่น มรีจิ อัคริ และทักษะ ต่างพากันหลงรักนางสันธยา และแสดงออกด้วยลักษณะที่ไม่สำรวม กามเทพสังเกตเห็นดังนั้น จึงคิดด้วยความพอใจว่า "เชื่อความสามารถของข้าพเจ้าได้แล้ว แม้แต่พระพรหมเองก็ยังไม่พนอำนาจของข้าพเจ้า"^๓

^๑ วิชาที่เกิดจากใจของพระพรหม S.P. IV : 283.

^๒ S.P. IV : 283.

I shall make a beginning of my career as assigned by Brahmā himself as my eternal task, here itself in the presence of the sages and Brahmā. All the sages and Brahmā are present here. They shall witness my resolution and performance. Sandhyā who was referred to by Brahmā is also present here. She shall be my mouth-piece. I shall test my power here and then only carry on my work elsewhere.

^๓ S.P. IV : 284.

ขณะนั้นพระธรรม (ยม) เมื่อเห็นพระพรหมผู้เป็นบิดาและฤๅษีผู้เป็นพี่ชาย และน้องชาย มีแนวโน้มจะประพฤตินิคเช่นนั้น จึงระลึกถึงพระศิวะพร้อมกับสวดสรรเสริญพระองค์ จนกระทั่งพระศิวะเสด็จมาถึง ณ ที่นั้น พร้อมกับตรีศูเตือนสติ พระพรหมและฤๅษีว่า "พี่สาว น้องสาว ภรรยาของพี่ชาย ภรรยาของน้องชาย และแม่แค้นลูกสาว ก็เช่นเดียวกับมารดาของคน ผู้มีสติไม่บังควรมองเธอเหล่านั้น ด้วยลักษณะเช่นนี้"^๑ แล้วทรงตำหนิกามเทพว่า "กามเทพก็เซลาริสติ กระทำการไม่สมควร เหตุใดจึงทรมาณท่านเหล่านั้นด้วยอำนาจอันยิ่งใหญ่ของเจ้าเช่นนี้เล่า"^๒ เมื่อพระศิวะตรีศูเตือนสติทุกองค์แล้วก็เสด็จกลับ

^๑S.P. IV : 285.

^๒Ibid.

เรื่องราวเกี่ยวกับบทบาทของกามเทพแตกต่างจากที่กล่าวข้างต้น คือแต่เดิมพระพรหมมี ๕ เศียร เหตุที่มี ๕ เศียร ก็เพราะแรกเริ่มในจักรวาลมีเพียงเพศชาย พระพรหมทรงสร้างหญิงขึ้นจากธาตุที่ประกอบขึ้นเป็นพระองค์เอง ทรงตั้งชื่อหญิงนั้นว่า ศตรูปา นางมีความงดงามมาก ขณะกำลังทอดพระเนตรนางอยู่ กามเทพก็แฝงศรัทธองพระพรหม พระพรหมจึงหลงรักนาง นางเลี้ยงไปทางขวา พระพรหมก็มีเศียรเพิ่มทางขวา นางเลี้ยงไปทางซ้าย ซ่างหลัง พระพรหมก็มีเศียรเพิ่มขึ้นจนครบสี่เศียร เศียรเหล่านั้นอยู่รวมกัน จึงมีลักษณะคล้ายเศียรเดียว แต่มีพระพักตร์สี่ ต่อมานางเหาะขึ้นเบื้องบน พระพรหมก็มีเศียรที่ ๕ เกิดขึ้นบนยอดของเศียรทั้ง ๔ ตามองนางศตรูปาต่อไป

อ้างอิงใน วิสุทธรุ นุษยกุล, วิสุทธรุ นัพนธ์. (กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๕๔.

พระพรหมทรงละอายพระทัยและกลัวความกริ้วกามเทพ ที่กามเทพเป็น
 คนเหี้ย จึงสาปกามเทพว่า "หลังจากที่เจ้าได้กระทำหน้าที่ต่อพระศิวะแล้ว เจ้าจะ
 ถูกพระเนตรของพระองค์เผาไหม้ร่างกายสิ้นสูญความทะนงตน"^๑ กามเทพตกใจมาก
 จึงกล่าววิงวอนพระพรหมว่า "ข้าแต่พระพรหมท่านมอบภาระหน้าที่แก่ข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าก็ปฏิบัติตาม ไม่ถูกต้องเลยที่ท่านจะสาปข้าพเจ้าเช่นนี้ เพราะข้าพเจ้า
 ไม่ผิด ข้าพเจ้ารู้เท่าไม่ถึงการณ์ ได้ไปรบกวน เทพเจ้าแห่งจักรวาล คำสาปนี้
 รุนแรงเกินไป ข้าพเจ้าเพียงแต่ทดสอบพรของท่านเท่านั้น"^๒ เมื่อกามเทพแสดง
 เหตุผลเช่นนั้น พระพรหมก็ค่อยคลายพิโรธ จึงประทานพรแก่กามเทพว่า "เมื่อ
 พระศิวะเผาผลาญเจ้าจนกลายเป็นเถ้าถ่านแล้ว พระศิวะจะประทานร่างใหม่ให้
 หลังจากที่พระองค์มีชายาแล้ว"^๓

มหากาธกะกล่าวถึงกามเทพมีบทบาทช่วยเหลือนางเมเนกา^๔ ซึ่งเป็นนาง
 อปสรที่พระอินทร์ส่งมายั่วยวนฤๅษีวิศวามิตร ผู้กำลังบำเพ็ญตบะอยู่ แม่นางจะเป็น

^๑ S.P. IV : 287.

^๒ Ibid.

^๓ Ibid.

^๔ นางอัปสรที่เกิดจากพระพรหม V.P. II : 82.

อัปสรที่มีความงามที่สุด^๑ นางงามตั้งแต่ศิระจรกเท้า^๒ แต่นางก็ยังไม่มีความ
มั่นใจว่าจะทำงานครั้งนี้สำเร็จ เพราะฤๅษีวิศวามิตรนอกจากจะมีคชชะที่แก่กล้าแล้ว
ยังมีความสามารถพิเศษอย่างอื่นอีก เช่น สามารถทำให้โลกสั่นสะเทือนเพียงแต่
การกระทัีบเท้า สามารถแยกภูเขาศรีเมรุออกจากโลก^๓ นางจึงเสนอความคิด
ต่อพระอินทร์ว่า "ขอพระองค์ส่งพระมฤต (เทพแห่งลม) ไป ณ ที่นั้นก่อน เพื่อ
ขโมยเสื้อผ้าของหม่อมฉัน และขอให้มันมณะ (เทพเจ้าแห่งความรัก) ไปช่วยหม่อมฉัน
ด้วย"^๔

กามเทพและมฤตโคช่วยเหลือนางจนสำเร็จ ฤๅษีวิศวามิตรหลงใหลนาง
จนละจากการบำเพ็ญตะบะอยู่ร่วมกับนางเมเนกา จนนางให้กำเนิดธิดาคือ ศกุนตลา
บทบาทครั้งสำคัญของกามเทพ

บทบาทครั้งสำคัญของกามเทพ คือ เป็นสื่อรักระหว่างพระศิวะกับพระนาง
ปารวตี (อุมา) อันเป็นเหตุให้กามเทพสูญร่างกาย จนได้นามว่า อนงค์ เรื่องราว

^๑R.I. 63.4.

tatah kalena mehata menaka paramāpsara /

^๒Ralph T.H. Griffith, tr., The Rāmāyan of Vālmīki,
(London : Trübner and Co., 1870), I : 265.

^๓MBh. R. I.65.36.

^๔MBh. R. I.64.41.

ของกามเทพตอนนี้ปรากฏในปุราณะต่าง ๆ อาทิ ภาควตปุราณะ^๑ ถึงคปุราณะ^๒
 ศิวปุราณะ^๓ และวามนปุราณะ^๔ ภาพร่ายมายณะของฤๅษีวาลมิกี^๕ และมหากาพย์
 กุมารสมภพของกาลิทาส^๖

เรื่องราวของกามเทพตอนได้นามว่า อนงค์ ที่ปรากฏในปุราณะต่าง ๆ
 กาพย์ และมหากาพย์ ทั้งกล่าวมาแล้วนั้น มีรายละเอียดแตกต่างกัน ดังนี้

^๑ Bhāgavata Purāna อ้างถึงใน W.J. Wilkins, Hindu Mythology p. 215.

^๒ L.P. VI : 561.

^๓ S.P. II : 537 - 548.

^๔ Vāmana Purāna อ้างถึงใน W.J. Wilkins, Hindu Mythology p. 215.

^๕ Ralph T.H. Griffith, tr., The Rāmāyan of Vālmiki (London: Trübner and Co., 1870), I : 126 - 128.

^๖ M.A. Karandikar And Shilaja Karandikar, Kumārasam- bhavam Of Kālidāsa, (Bombay: Book Sellers Publishing Co., 1950), pp. 1 - 94.

เรื่องราวในคัมภีร์ปุราณะ มีดังนี้

อสูรคารกะ บำเพ็ญตบะอย่างเคร่งครัดเป็นเวลานาน พระพรหมจึง
 ประทานพรแก่อสูรมิให้ผู้ใดสามารถปราบได้ อสูรตนนี้เมื่อได้รับพรก็กำเริบก่อความ
 เดือดร้อนแก่โลกมนุษย์และอาณาจักรสวรรค์อยู่เนือง ๆ ทวยเทพอครนทนไม่ได้จึง
 พากันไปเฝ้าพระพรหม กราบทูลเรื่องอสูร พระพรหมจึงตรัสว่า ผู้ที่จะสามารถ
 ปราบอสูรคารกะคือโอรส^๑ ของพระศิวะกับพระนางปारวตี ธิดาแห่งท้าวหิมวัตเท่านั้น
 แต่ขณะนั้นพระศิวะกำลังบำเพ็ญพรต ณ ภูเขาหิมาลัย ไม่ทรงเกี่ยวข้องกับผู้ใดทั้งสิ้น^๒
 พระอินทร์จึงขอร้องกามเทพให้แปลงศรเพื่อพระศิวะจะได้บังเกิดความรักพระนาง
 ปारวตี ขณะที่ปรากฏองค์ต่อพระพักตร์พระศิวะ กามเทพรับปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มใจ
 รีบไปยังภูเขาหิมาลัย โดยมีนางรติ และวสันต์ตามไปช่วย เมื่อถึงสถานที่ดังกล่าว
 วสันต์เริ่มเนรมิตธรรมชาติอันงดงามแห่งฤดูใบไม้ผลิ เพื่อช่วยงานครั้งยิ่งใหญ่นี้ให้
 สำเร็จ^๓ แต่แล้วเมื่อกามเทพพบพระศิวะกำลังอยู่ในสมาธิเช่นนั้น กามเทพบังเกิด

^๑พระสกันตกุมาร

^๒เนื่องจากพระศิวะทรงเสียดพระทัยที่พระนางสตี พระชายาสิ้นชีวิต ต่อมา
 พระนางสตีเกิดใหม่เป็นธิดาท้าวหิมวัต (หิมาลัย) กับนางเมนา คือ นางปारวตี
 (อุมมา)

อ้างถึงใน L.P. VI : 561.

^๓ดูวิทยานิพนธ์, หน้า ๒๖.

ความกลัวจนสรทลนจากมือไม้อาจจะแมลงไปยังพระศิวะได้ จนกระทั่งพระนาง
 ปารวตีเสด็จมาถึงยังสถานที่ที่พระศิวะบำเพ็ญพรตอยู่ ความงามของพระนางทำให้
 กามเทพเกิดความหวังว่าจะสามารถเอาชนะพระหทัยพระศิวะได้ พระนางปารวตี
 พร้อมด้วยพี่เลี้ยงนำเครื่องบูชามาถวายพระศิวะ พระศิวะจึงออกจากสมาธิชั่วขณะ
 หนึ่ง กามเทพฉวยโอกาสใช้ศรัทธาที่ทรงศักตานุภาพยิงไปยังพระศิวะทันที ทำให้พระ
 ศิวะหลงใหลในรูปโฉมของพระนางปารวตี พระองค์พรรณนาความงามของพระนาง
 ด้วยความรักใคร่และชื่นชม แต่เมื่อรู้สึกพระองค์ก็คิดว่า "ฉันคงถูกอิทธิฤทธิ์ของ
 กามเทพเป็นแน่แท้" พร้อมกับนั้นก็ทรงค้นหาสาเหตุแห่งความวุ่นวายพระหทัย พระองค์
 ทอดพระเนตรไปทั่วบริเวณก็ทรงพบกามเทพยืนอยู่ในท่าแมลงคร พระศิวะก็ทรงพิโรธ
 ทันที กามเทพเห็นเช่นนั้นด้วยความตกใจกลัว จึงนึกถึงพระอินทร์และทวยเทพ
 พระอินทร์พร้อมทวยเทพได้ปรากฏองค์ ณ ที่นั้น แต่ก่อนที่พระอินทร์และทวยเทพจะทัน
 ออกโอรูขอโทษแทนกามเทพ ประกายไฟที่พุ่งจากพระเนตรที่ ๓^๒ ของพระศิวะ
 ก็เผาไหม้ร่างกายเทพเหลือแต่เถาถ่าน ส่วนนางรติสลดลงด้วยความตกใจและเสียใจ
 เมื่อฟื้นขึ้นมาก็ร้องไห้คร่ำครวญแสดงความอาลัยรักสามี ทวยเทพพยายามปลอบโยน
 นาง และพากันเข้าเฝ้าพระศิวะเพื่อขอภัยในเหตุการณ์ที่แล่วมา เพื่อให้พระองค์

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

S.P. II : 544.

I have been perturbed by Kāma.

^๒พระเนตรที่เป็นไฟอยู่กลางพระนลาฏ.

ประธานอภัยแก่กามเทพ ทวยเทพอ้างเหตุผลว่า กามเทพมิได้ตั้งใจลบหลู่พระศิวะ
 แด่มงฺหรั้งจะช่วยทวยเทพให้พ้นจากการรบกวนของคารกาสูรเท่านั้น เมื่อพระศิวะ
 กลายพิโรธแล้ว พระองค์จึงประทานพรแก่กามเทพต่อหน้าทวยเทพว่า กามเทพ
 สวามีนางรติจะปราศจากร่างจนกว่าพระวิษณุจะอวตาร เป็นพระกฤษณะ และอภิเษก
 กับนางรุกมีณี ณ กรุงทวารคา พระกฤษณะกับนางรุกมีณีจะให้กำเนิดกามเทพ เขาจะ
 มีชื่อว่า ประทุมน์ เมื่อเกิดมาแล้วจะถูกอสูรทัมพร (Sambara) ลักตัวไปทิ้งทะเล
 แล้วจะมีผู้นำกลับมายังนคร ณ ที่นั้น รติจะไต่สามีคือประทุมน์กลับคืน ท่านองเดียวกัน
 กามเทพหรือประทุมน์จะได้ชายากลับคืน หลังจากสังหารอสูรทัมพรแล้ว เขาทั้งสอง
 จะอยู่เป็นสุขตั้งแต่นั้น

แต่ศิวปุราณะ เรื่องเดียวกัน กล่าวถึงการคืนร่างของกามเทพแตกต่างจาก
 ตอนต้น กล่าวคือ เมื่อถึงพิธีอภิเษกสมรสระหว่างพระศิวะกับพระนางปารวตี
 ทวยเทพต่างพากันสนุกสนาน เว้นแต่นางรติ นางทูลขอพระศิวะประทานร่างแก่
 กามเทพ บรรดาเทพธิดาก็ช่วยทูลอ้อนวอนทวย พระศิวะทรงพอพระทัย จึงได้
 ทรงฆ่าเลือดไปยังอังคารของกามเทพที่นางรตินำมาถวาย เพียงแต่ฆ่าเลือดเท่านั้น
 กามเทพก็ปรากฏร่างขึ้น พร้อมอาวุธคู่มือ กามเทพไต่คืนกลับร่างเดิมในครั้งนั้น^๒

^๑ S.P. II : 547.

^๒ S.P. II : 690 - 692.

มหากาพย์กุมารสมภพ มีรายละเอียดตอนกามเทพถูกเผาแตกต่างจาก
ศิวปุราณะเล็กน้อย คือ

เมื่อพระนางปारวตีเสด็จมาถึงสถานที่ที่พระศิวะทรงบำเพ็ญพรต พร้อมกับ
ที่เลี้ยงเพื่อถวายเครื่องบูชาแก่พระองค์ เมื่อพระนางเสด็จมาถึง พระศิวะทรง
ออกจากสมาธิและตรัสกับพระนางปारวตีว่า "ดูก่อน นางผู้เลอโฉม เธอเป็นผู้ได้
รับพรจากสามีผู้ซึ่งไม่เคยรักใคร่นอกจากเธอผู้เดียว"

ขณะนั้นกามเทพซึ่งรอโอกาสอยู่ ก็ยกศรเตรียมแมลงไปยังพระศิวะ
พระองค์ทรงหลงรักพระนางปारวตีทันที ขณะรู้สึกถึงความวุ่นวายพระทัย พระองค์
ก็ทรงใช้ความพยายามระงับความวุ่นวายนั้น พร้อมกับทอดพระเนตรไปทั่วบริเวณ
จนกระทั่งพบกามเทพยืนอยู่ในท่าแมลงศร พระพักตร์ที่สวยงามเปลี่ยนเป็นดูร้าย
พระเนตรที่ ๓ จุกเป็นไฟ มีเสียงจากสวรรค์ขอให้พระศิวะส่งพระทัยและประทาน
อภัย แต่ไฟจากพระเนตรที่ ๓ ของพระศิวะเผาร่างของกามเทพจนกลายเป็นเถ้า
ไปสิ้นในบัดดล^๒ แล้วพระศิวะก็อันตรธานไป นางรติถึงกับสลบเพราะตกใจและ
เสียใจ ส่วนพระนางปारวตีเสด็จกลับด้วยความละอายและเศร้าโศก

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

M.A. Karandikar And Shilaja Karandikar, Kumārasam-
bhavam Of Kālidāsa, p. 14.

^๒Ibid., p. 17.

นางรตินั้นเมื่อฟื้นขึ้นมาก็ร้องไห้คร่ำครวญถึงกามเทพสามีด้วยความรักและอาลัย ถึงข้อความตอนหนึ่งว่า "(พระองค์) จากไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ เสมือนเปลวไฟที่ถูกลมพัดดับยอมไม่อาจดับคืนได้ หม่อมฉันเปรียบเสมือนได้เทียนและความโศกสุดซึ้งหาที่สุดมิได้เท่านั้นแหละที่รุมล้อมตัวหม่อมฉันอยู่ เพียงถึงวันฉะนั้น"^๑

ขณะที่นางกำลังรำพันอยู่ มีเสียงสวรรค์แว่วมาจับความได้ว่า พระยูเป็นเจ้าดับชีวิตสามีนางเพราะความโกรธ แต่เมื่อพระองค์อภิเษกกับพระนางปารวตีแล้วจะประทานอภัยแก่กามเทพ กามเทพจะไถ่กลับคืนร่างเดิม^๒ นางได้ฟังดังนั้น จึงคลายจากความเศร้าพร้อมกับมีความหวังว่าจะได้สามีกลับคืน

ภาคเวตปุราณะ^๓ มีเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิดใหม่ของกามเทพ คือหลังจากที่พระนางปารวตีหุดขอร้องพระศิวะชุบชีวิตกามเทพแล้ว พระนางจึงตรัสกับ

^๑ M.A. Karandikar and Shilaja Karandikar, Kumārasam bhavam Of Kālidāsa, p. 80.

คำแปลคัดจาก "วิก", "กามเทพ" วารสารวิทยากร ๔ (ตุลาคม ๒๕๐๖).

^๒ Ibid., p. 94.

^๓ Bhāgavata Purāna อ้างถึงใน W.J. Wilkins, Hindu Mythology, p. 115

นางรติว่า กามเทพจะเกิดเป็นโอรสของพระกฤษณะ คือประทุมน์ เมื่อเกิดแล้ว อสูรคัมพรจะขโมยพระกุมารองค์นี้ ให้นางรติไปกอดรับไข่อสูรคนนั้น และจงเลี้ยงดูพระกุมารอย่างดี เมื่อถึงเวลาประทุมน์จะฆ่าอสูร จากนั้นนางรติและประทุมน์ก็จะอยู่เป็นสุข

วามนปุระณะ^๑ มีเรื่องราวแปลกออกไปว่า พระศิวะเมื่อถูกศรกามเทพ ก็มีอาจหักห้ามความกระวนกระวายพระทัยได้ พระองค์จึงกระโดดลงในแม่น้ำกลินที^๒ ต่อจากนั้นก็ทรงเที่ยวไปในป่า บรรดาภรรยาฤๅษีติดตามพระองค์ไปด้วย ฤๅษีต่างพากันโกรธแค้นพระศิวะ จึงถกความเคียดรอนต่าง ๆ แก่พระองค์ พระศิวะจึงทำลายกามเทพเสีย

เหตุที่กามเทพกลายเป็นผู้ไม่มีร่างจนได้นามว่า อนงค์ อีกเรื่องหนึ่ง^๓ ซึ่งแตกต่างจากที่กล่าวมาแล้ว คือ พระศิวะกับพระนางปารวตีทรงกีฬา "จตุรงค์"^๔ (Caturaṅga) และเกิดโต้เถียงกันขึ้น จนทำให้ต่างองค์แยกไปบำเพ็ญเพียร

^๑ Bhāgavata Purāṇa อ้างถึงใน W.J. Wilkins, Hindu Mythology p. 215.

^๒ แม่น้ำยมนา D. p. 144.

เมื่อพระศิวะกระโดดลงแม่น้ำนี้ น้ำก็เหือดแห้งกลายเป็นสีคำ ตั้งแต่นั้น กระแสน้ำสีคำแม่จะศักดิ์สิทธิ์ก็ไหลผ่านป่า เช่นเดียวกับค้ายซึ่งรักฉมหญิงสาว.

^๓ อ้างถึงใน W.J. Wilkins, Hindu Mythology.

p. 215.

^๔ Edward Moor, Hindu Pantheon (Delhi : Indological Book House, 1968), p. 448.

^๕ เลนทมากรุก MW. p. 384.

ผลแห่งการบำเพ็ญเพียรของพระองค์ก่อให้เกิดอัศจรรย์ใหม่หลายแห่ง ทำให้ทวยเทพ
ตกใจและพากันไปเฝ้าพระพรหม แล้วทั้งหมดก็ศรัทธาใจไปเฝ้าพระศิวะ ทูลขอให้
พระศิวะคืนคัมภีร์พระนางปารวตี แต่พระศิวะยังไม่คลายพิโรธ ทรงยืนยันว่า
พระนางปารวตีควร เป็นฝ่ายมาขอคืนคัมภีร์พระองค์เอง ทวยเทพจึงขอร้องพระนาง
คงคา^๑ ให้ช่วยอ่อนวอนพระนางปารวตีคืนคัมภีร์พระศิวะ พระนางปารวตีก็ทรงยินยอม
แต่มีข้อแม้ว่าพระศิวะจะต้องรักษานางเหมือนเดิม ทวยเทพจึงวิงวอนกามเทพช่วย
แสดงศรัทธาความรักให้เกิดในพระทัยของพระศิวะ กามเทพปฏิบัติตามคำขอร้อง
นั้นและกระทำหน้าที่จนสำเร็จ แต่ก็ถูกพระเนตรของพระศิวะเนร่างกายมอดไหม้
เป็นเถ้าถ่าน จากนั้นพระนางปารวตีก็ปรากฏองค์ต่อพระพักตร์พระศิวะ แต่แปลง
ร่างเป็นภริชาติ^๒ ลูกสาวชาวเขา กามเทพถูกทำลายร่างไปแล้วก็จริง แต่อำนาจ
ของศรัที่ยังมีอยู่ พระศิวะจึงหลงรักนาง แม้นางจะมีรูปร่างน่าเกลียด ทั้งนี้
พระนางปารวตีจึงคืนร่างเดิม และทั้งสององค์ก็คืนคัมภีร์กัน สถานที่แห่งนั้นกลายเป็น
อุทยานเรียกชื่อว่า "กามวัน" ตั้งแต่นั้นมา พระศิวะทรงปลอบใจนางรตีว่านางจะ
ได้อยู่ร่วมกับกามเทพ เมื่อสามีของนางเกิดเป็นโอรสของพระกฤษณะ ชื่อ ปรีะทุมณ์
ผู้ประหารอสูรคัมพร

ศูนย์วิทยพัทยากร

^๑ ฐิตาของท้าวหิมวัตกับนางเมนา พี่สาวพระนางปารวตี MW. p. 341.

^๒ หญิงชาวเขารรณะคำ บางแห่งกล่าวว่าชาวเขาเหล่านี้คือวรรณะศูทร
แต่บางแห่งถือว่าพวกนี้ต่ำจนไม่มีวรรณะ เรียกอย่างหนึ่งว่า เมลจุฑ (Mleccha)
MW. p. 283.

รามายณะกล่าวถึงเรื่องราวของกามเทพว่า เมื่อพระราม พระลักษมณ์ และอุษีวิศวามีตร เกิดทางอยู่ในป่า ได้พบอาศรมแห่งหนึ่ง พระรามตรัสถามอุษีวิศวามีตรว่าเป็นอาศรมของใคร อุษีอธิบายว่าอาศรมของพระศิวะ ณ ที่นี้กามเทพ ได้ถูกพระเนตรของพระศิวะเผา ร่างกายจนมอดไหม้และได้นามว่า อนงค์ (Anāṅga)^๑ และสถานที่แห่งนี้เลยเรียกว่า "อังคะ"^๒ (Aṅga) นักบวชที่เดินทางผ่านสถานที่นี้มักจะแฉะแสดกความเคารพ เพื่อให้ตนเองพ้นจากบาปทั้งปวง

กามเทพจะประสบความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่ของตนทุกครั้งก็หาไม่ บางครั้งก็ล้มเหลว เช่น ในศิวปุราณะ^๓ มีเรื่องว่า

ครั้งหนึ่งอุษีนารทออกบำเพ็ญตบะเพื่อล้างบาป ณ ถ้ำในภูเขานิมาลัย อุษีคนนั้นบำเพ็ญตบะอยู่นานจนพระอินทร์ร้อนพระทัยมาก ทรงเกรงไปว่า อุษีนารท ต้องการอาณาจักรของพระองค์ ดังนั้นจึงต้องทำลายพิธีเสีย พระอินทร์ทรงระลึกถึงกามเทพ กามเทพจึงมาปรากฏองค์ต่อพระพิศุทธิ์ พร้อมด้วยนางรติและวสันต์ พระอินทร์ก็พระทัยมากตรัสว่า

ถูกอนสหายผู้กล้าหาญ ผู้ช่วยเหลือข้าพเจ้าตลอดเวลา มิใช่เพราะความ
ช่วยเหลือของท่านดอกหรือ ทำให้ข้าพเจ้าทำลายความหยิ่งทะนงของอุษี

ศูนย์วิทยพัชยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ralph T.H. Griffith tr., The Rāmāyan Of Vālamīki.

(London : Trübner And Co., 1870), p. 128.

^๑ Ibid.

^๓ S.P. IV : 175 - 177.

ทั้งหลายนึก ไต่ไปรกเด็ก เสด็จรักษาแห่งอาณาจักรของข้าพเจ้าดำรง
อยู่ไต่ก็เพราะท่าน ฤๅนารทกำลังทำพิธีล้างบาปที่ภูเขานิมาลัย โดย
เพงกระแสน้ำจืดแนวแนวยิ่งจอมเทพแห่งจักรวาล (พระพรหม) ภายสู่มฤทธิ
อันสูงส่งมาก ข้าพเจ้าเกรงว่าฤๅนิตนั้นจะขออาณาจักรของข้าพเจ้าต่อ
พระพรหม ข้าพเจ้าขอความกรุณาจากท่าน โปรดรีบไปยังสถานที่ดังกล่าว
เพื่อทำลายพิธีนั้นเสีย^๑

กามเทพรับปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเต็มใจ รีบไปยังภูเขานิมาลัยพร้อมกับ
นางรติและวสันต์

กามเทพพยายามอย่างเต็มที่ มีวสันต์เป็นผู้ช่วยที่ดี คือ เนรมิตธรรมชาติ
อันสวยงาม หวังทำลายคบะของฤๅนารท แต่มิได้ประสบผลสำเร็จดังที่พระอินทร์
ปรารถนา จิตใจของฤๅนารทมิได้หวั่นไหวแม้แต่น้อย อานาจกามเทพไม่มีผล
แต่ประการใด เพราะ ณ ที่นี้คือสถานที่ที่พระศิวะเคยบำเพ็ญตบะ และพระองค์
เคยตรัสไว้ว่า กามเทพจะไม่มีอิทธิพลในสถานที่แห่งนี้ตลอดกาล^๒

ข. บทบาทของกามเทพในฐานะมนุษย์

บทบาทของกามเทพในฐานะมนุษย์ แตกต่างจากบทบาทของ
เทพเจ้าแห่งความรักอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ กามเทพหรืออีกนัยหนึ่ง ประทุมน์
คือนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้แบ่งการสู้รบของประทุมน์ ดังนี้

^๑ S.P. p. 176.

^๒ Ibid., p. 177.

๑. การรบระหว่างประทุมกับอสูรคัมพร (Sambara)
๒. การรบระหว่างประทุมกับกษัตริย์ศาลวะ (Salva)
๓. การรบระหว่างประทุมกับอสูรวัชรนาถ (Vajranābha)
๔. การรบในฐานะประทุมกับอสูรช่วยพระกฤษณะ

การต่อสู้ระหว่างประทุมกับอสูรคัมพร

สาเหตุแห่งการสู้รบนั้นสืบเนื่องมาจากกำเนิดของประทุม^๑ ซึ่งเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของประทุมปรากฏในภาคทศปุราณะ^๒ วิกษุปุราณะ^๓ และทริวงศ์ ซึ่งมีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง ดังนี้

วิกษุปุราณะเล่าว่า เจ้าชายประทุม^๑โอรสของพระกฤษณะกับพระนาง รุกมีณี ประสูติได้เพียง ๖ วัน ก็ถูกอสูรคัมพรขโมยไปทิ้งทะเลและถูกปลาชุกลง ในท้อง ต่อมาชาวประมงนำปลาไปให้อสูร นางมายาวตีภรรยาของอสูร^๒ นำห้องปลาที่พบกุมารน้อย ทำให้นางประหลาดใจมาก ขณะนั้นฤๅษีนาทมมาถึงพร้อมกับเล่าความเป็นมาของพระกุมารว่าเป็นโอรสของผู้ใด เหตุใดจึงมาอยู่ในท้องปลา พร้อมกับนั้นฤๅษีก็กล่าวต่อไปว่า "ขณะนี้โอรสของพระกฤษณะอยู่ในอุ้งมือนางแล้ว นางจะ

^๑ดูวิทยานิพนธ์, หน้า ๔๗.

^๒V.P. V : 74 - 77.

^๓ภาคทศกถาวา นางมายาวตี คือคนรับใช้ของอสูรคัมพร ดูวิทยานิพนธ์,

ไม่ชอบเลี้ยงเพชรน้ำเอกแห่งมนุษย์ชาติเชียวหรือ"^๑ นางมายาวดีเลี้ยงดูพระกุมาร
 ด้วยความรัก จากวัยเด็กจนเติบโตเป็นชายหนุ่มรูปงาม แต่ความรักของนางมิได้
 แสดงออกเยี่ยงมารดาพึงแสดงต่อบุตร แต่เป็นการแสดงออกของภรรยาที่มีความรัก
 คอสามี ประมุขนั้นสังเกตเห็นเช่นนั้นจึงเกิดความสงสัย ครั้นได้ถามนาง นางจึง
 เล่าความจริงว่าประมุขนั้นมีไซบุตรของคัมพร นางมายาวดีมิใช่มารดา แท้จริง
 ประมุขนั้นคือโอรสของพระกฤษณะกับนางรุกมิตี เมื่อทราบความจริงดังนั้น ประมุขนั้น
 จึงทำทนายอสูรคัมพรออกต่อสู้กัน ประมุขนั้นประหารคัมพรสำเร็จ จึงชวนนางมายาวดี
 ไปเฝ้าพระกฤษณะกับพระนางรุกมิตี ขณะพระนางรุกมิตีประทับแวดล้อมด้วยนางกำนัล
 เมื่อพระนางทอดพระเนตรประมุขนั้นก็ทรงระลึกถึงโอรสที่หายไป พระนางตรัสขณะ
 ที่มีน้ำพระเนตรคลออยู่ว่า "มารดาของท่านคงจะมีความสุขที่มีลูกเติบโตขนาดนี้
 หากลูกฉันยังมีชีวิตอยู่ เขาคงจะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับท่าน ใครนะคือแม่ผู้
 โชคดี แต่ท่าทางของท่านทำให้ฉันแน่ใจว่าท่านคือโอรสของพระหริ"^๒

ขณะนั้นพระกฤษณะเสด็จมาถึงที่นั่นพร้อมด้วยฤๅษีนาถ ฤๅษีจึงเล่าความจริง

ว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ V.P. V : 74.

^๒ V.P. V : 75 - 76.

นี่คือโอรสของพระนางเองที่กัมพรารุชขโมยไป, ตั้งแต่นั้นเป็นทารก บัดนี้
 เจ้าชายโคประหารอสูรคัมพรเรียบร้อยแล้ว ส่วนสตรีผู้นี้คือชายาของ
 เจ้าชาย เหตุผลคือ เมื่อมันมถะ (ผูกอกวนใจ คือ กามเทพ) สูญเสีย
 ร่างกาย เทพธิดาแห่งความงามต้องการพระองค์กลับคืน จึงแปลงร่างมา
 อาศัยความมีเสน่ห์และนารักผูกใจสูรไวโค โอรสของพระนางคือพระกามเทพ
 และนี่คือเทพธิดาคิณูเป็นชายา แนนพระทัยเถิดว่า นี่ก็พระสุมิสาของพระนาง”

ทั้งพระกฤษณะและพระนางรุกมิมิทรงยินดีมากที่ได้โอรสกลับคืนมา ประทุมณ
 ก็อยู่อย่างมีความสุขกับนางมายาวดี ณ กรุงทวารกา

เรื่องราวในหริวงค์ บทที่ ๑๖๑ - ๑๖๔^๒ มีรายละเอียดเกี่ยวกับกำเนิด
 ของประทุมณ ตลอดจนการต่อสู้กับอสูรคัมพร” แตกต่างจากวิษณุปุราณะ ดังนี้

เจ้าชายประทุมณโอรสของพระกฤษณะกับพระนางรุกมิมิ^๑ ถูกอสูรคัมพร
 ขโมยไปขณะมีชันษาเพียง ๗ วัน เมื่อขโมยแล้วก็จัดการให้นางมายาวดีผู้ภรรยา
 เลี้ยงดูพระกุมาร นางมายาวดีระลึกได้ทันทีว่า พระกุมารคือสามีของนาง นางรำพึง
 ว่า "เจ้าชายคือสามีของฉัน ฉันต้องจมนอยู่ในทะเลแห่งความระทม ไม่เคยมี

^๑ V.P. V : 77.

^๒ H. pp. 699 - 722.

^๓ หริวงค์ ไซ Shamvara

^๔ หริวงค์ ไซ Rukshmini

ความสุข ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด"^๑ นางมายาวตีมอบภาระเลี้ยงดูพระกุมารแก่แม่นม จนกระทั่งเติบโต เป็นชายหนุ่มรูปงาม ชำนาญในการใช้อาวุธทุกชนิด ประทุมรัตน์ ทราบจากแม่นมว่านางมายาวตีคือมารดา แต่นึกสงสัยว่าเหตุใดนางจึงแสดงกิริยา ต่อเขาราวกับเป็นคู่รัก จึงไต่ถามนางว่านางประพฤติดังนี้เพราะเหตุใด นางมายาวตีจึงตอบว่า "ท่านมีไขบุตรของข้าพเจ้า ศัมพรมีไขบิกา ท่านคือผู้สืบ เชื้อสายจาก วฤษณี (Vrīṣṇi)^๒ ท่านคือโอรสของพระवासุเทพกับพระนาง รุกษมินี^๓ ประสูติได้เพียงเจ็ดวัน ขณะที่ยังเป็นทารกแบเบาะ ศัมพรสามีของ ข้าพเจ้าลอบไปขโมยท่านมา.....พระมรรคาของท่านเมื่อโอรสหายไปก็หันแสวง ครวครวญเช่นเดียวกับแม่โคร้องหาลูก"^๔

^๑H. p. 670.

He is my lord for whom I am day and night plunged into the lake of anxiety and sorrow and have not been able to enjoy mental felicity any where.

^๒ผู้สืบเชื้อสายจากยาพพ. MW. p. 1013.

^๓พระกฤษณะกับนางรุกษมินี.

^๔H. p. 672.

"...You are not my son, nor Shamvara is your father. You are a powerful and beautiful descendant of Vrīṣṇi, You are the delightful son of Vāsudeva and Rukshmini. After your birth on the seventh day, you were brought here. When you were a helpless baby in the lying in chamber you were stolen by my powerful husband....Stricken with sorrow for a son like you your mother is bewailing like a cow estranged from its calf.

ประทุมณีเมื่อทราบความจริงเช่นนั้น จึงท้าทายอสูรคัมพรออกสู้รบกัน
ในที่สุดประทุมณีก็ประหารอสูรสำเร็จ

หวังศัพรณนาการต่อสู้ครั้งนี้อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่ประทุมณีทำ
อสูรคัมพรกายการยิงธงตราสิ่งผงจากของอสูรจนตกลงมา อสูรจึงสั่งบุตรของตน
ซึ่งมีจำนวนร้อยออกสู้รบก่อน

ในสนามรบ มีผู้มาชมการต่อสู้ระหว่างประทุมณีกับบุตรจำนวนร้อยของ
คัมพร คือ พระอินทร์ ทวยเทพ คนธรรพ์ อัปสร และฤๅษีนาถ คนธรรพ์
คนหนึ่งถามพระอินทร์ว่า ประทุมณีจะเอาชนะบุตรของคัมพรได้หรือ ในเมื่อต้อง
สู้รบองค์เดียว พระอินทร์จึงตรัสแล้วว่า ในอดีตชาติ ประทุมณีคือกามเทพ
และถูกพระเนตรพระศิวะเฝ้าร่างกายจนมอดไหม้ แต่เมื่อชายาของกามเทพพูด
ขอโทษพระศิวะจึงประทานพรให้กามเทพเกิดใหม่เพื่อประหารคัมพร^๑

เมื่อถึงเวลาต่อสู้ บุตรของคัมพรยิงธนูราวกับท่าฝนมายังประทุมณี
ประทุมณีก็สามารถป้องกันโดยการสกัดลูกศรได้ทันที่ ไม่ว่าจะใช้อาวุธใด
ประทุมณีก็สามารถป้องกันได้ทั้งสิ้น ในที่สุดประทุมณีก็สามารถประหารบุตรของ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คัมพรโคทั้งหมค

คัมพรจัตกกองทัพออกมาสู้รบใหม่ ครั้งนี้ไทมนครี ๔ คน ออกสู้กับประทุมณมนครีทั้ง ๔ คน พยายามจะฆ่าประทุมณนโดยใช้อาวุธต่าง ๆ แต่ไม่สำเร็จ จึงใช้จักรขว้างไปยังประทุมณน ประทุมณนสามารถจับจักรนั้นได้ และขว้างกลับไปคัคศิระะศัตรุ ในที่สุดประทุมณนก็ประหารมนตรีของคัมพรจนหมค บรรดาไพร่พลของคัมพรต่างตกใจกลัววิ่งหนีกระเจิกกระเจิง ดังคำบรรยายว่า "วิ่งเคลิกไปเหมือนฝูงช้างตกใจกลัวราชสีห์ เหมือนแกะเคลิกหนีเมื่อเห็นสุนัข"^๑

เมื่อเสียนุครและมนตรีไปแล้ว คัมพรจำใจสู้รบด้วยตนเอง อาวุธที่ต่างฝ่ายต่างใช้ครั้งแรกคือศร ผลัดกันรุกผลัดกันรับไม่มีฝ่ายใดเอาชนะได้ คัมพรจึงเริ่มใช้อานาจมายา แผลงศรกลายเป็นต้นไม้ ประทุมณนแผลงศรกลายเป็นไฟเผาต้นไม้ คัมพรแผลงศรเป็นก้อนหินตกลงมาในสนามรบ ประทุมณนแผลงศรแก้อานาจมายาของอสูรให้เป็นลมทอบก้อนหินออกไปจนหมค ศัตรุของประทุมณนจึงแผลงศรเป็นสัตว์ที่ดุร้าย เช่น สิงโต เสือ หมี ประทุมณนใช้ศรฆ่าสัตว์เหล่านั้น อสูรเข้ามาฆ่าปล่อยโขลงข้างพลายแต่ละเข็อกมี ๖๐ เข็ยร พร้อมด้วยควาญ แต่ประทุมณนก็ใช้ศรปล่อยสิงโตทำลายข้างของอสูรจนหมค อสูรสร้างรูปคัมพรประทุมณนประทุมณนจึงนึกถึงครุฑ ครุฑจึงฆ่างูเสีย เมื่อใช้อานาจมายาไม่สำเร็จ คัมพรก็คิดจะใช้กระบองที่พระอุมมาประทาน ซึ่งเป็นกระบองที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่เคยมีผู้ใครอด

^๑ H. p. 710.

"...and began to fly away like herd of elephant terrorised by a lion. As the lambs fly on seeing a dog..."

ชีวิตหากใช้กระษेत्रนี้ พระอินทร์จึงให้ฤๅษีนาถหน้าเสือเกราะและอาวุธไวษณว
(Vaishanava)^๑ มอบแก่ประทุมมน ฤๅษีนาถจึงปรากฏภายในท้องฟ้า กล่าวกับ
ประทุมมนว่า

ดูก่อนเจ้าชาย อาตมาคือฤๅษีนาถกรรณะแห่งสวรรค์ เทวราชาส่งอาตมา
มาที่นี่เพื่อเตือนความจำของท่าน ชาติก่อนเจ้าชายคือพระกามเทพ ไก่กลาย
เป็นเถาเพราะความโกรธของพระหระ^๒ พระองค์กลายเป็นอนงค์^๓ แต่
บัดนี้พระองค์เกิดใหม่เป็นโอรสของฤๅษีเกศวะ^๔ กับพระนางรุกมิตี ในตระกูล
วฤษณี ทราบกันดีว่าพระองค์คือเจ้าชายประทุมมน เมื่อเจ้าชายประสูติโค
เพียง ๗ วัน สัมพรชโมยเจ้าชายมา เกศวะมีโศกทรงคิดตามเพราะทรงเห็น
แรงงานอันยิ่งใหญ่ของเทพเจ้า นั่นคือ การประหารสัมพร ทรงทราบควา
นางรูกิษยาในอกีศของพระองค์นั้นคือภรรยาของสัมพร ชื่อมายาวดี นางอาศัย
อยู่ในบ้านสัมพร เพื่อพิทักษ์เจ้าชาย ดูก่อนเจ้าชาย เมื่อสาสัมพรควยอาวุธ

^๑อาวุธของพระวิษณุ MW. p. 1027.

^๒พระศิวะ.

^๓ผู้ไม่มีร่าง ฤๅษียานิพนธ์, หน้า ๕๖.

^๔พระกฤษณะ.

โวยวายแล้ว จงรับชยาของพระองค์กลับทวารกาถวยเถิด

ฤษีนารทยังได้เตือนประทุมณีให้สวมเสื้อเกราะ และใช้อาวุธที่พระอินทร์
ประทาน ฤษีแนะนำว่าหากเห็นกระบองวิเศษจงนึกถึงพระอูมา พร้อมทั้งสวด
สรรเสริญพระนาง กล่าวจบแล้วฤษีนารทก็กลับไป

H. pp. 714 - 715.

"O ! prince, know me as the celestial songster
Nārada. The king of God has sent me here to make your self
conciuous. O ! giver of honor, remember your pristine birth.
O ! hero, you are Kāma. Reduced to ashes by Hara's ire you
became limbless. You have been begotten by Keshava on
Rukshmini in the Vrishni Race, and are known there by the
name of Pradyumna. Before the completion of the seventh
night Shamvara had stolen you away from the lying in-room.
When Shamvara carried you away Keshava disregarded him in
the interest of the great work of the gods namely the destruc-
tion of Shamvara. Know as your former wife Rati the spouse
of Shamvara by name Māyāvati. She was living on Shamvara's
house for protecting you....O ! pradyumna, having killed
Shamvara in the battle-field with Vaishanava weapon take your
own wife Māyāvati and go to Dwārakā.

อสูรคัมภีรณะหทัยกระบองออกมาเพื่อประหารประทุมน์ปรากฏกลางร้ายต่าง ๆ เช่น แผ่นดินสะเทือนเลื่อนลั่น ลูกไฟตกจากอากาศ ฝูงแร้งบินวนเวียนไปมา พายุพัดกระหน่ำพร้อมกันนั้นพระอินทร์ทรงโปรยปรายสายฝนที่มีสีแสดดังสีเลือดลงมาค้ำย ประทุมน์เมื่อเห็นกระบองวิเศษจึงระลึกลงถึงพระอุมมา และสวดสรรเสริญพระนาง พระอุมมาพอพระหทัยจึงปรากฏพระองค์ทันที ประทุมน์ขอลให้กระบองวิเศษที่จะประหารตนนั้นกลายเป็นพวงมาลา พระอุมมาก็ประทานพรแล้วพระนางก็อันตรธานไป

ดังนั้นเมื่อคัมภีรเหวี่ยงกระบองมาที่หน้าอกของประทุมน์ กระบองก็กลายเป็นพวงมาลัยคล้องพระคอเจ้าชาย ประทุมน์ได้โอกาสจึงหทัยสรวนยิ้มขึ้นมา พร้อมกับตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากตนคือโอรสแห่งพระกฤษณะกับนางรุกมิตีจริง ขอให้ศรเล่มนี้ประหารอสูรได้ ครั้นอธิษฐานแล้ว ประทุมน์ก็แผลงศรทันที ลูกศรเสียบอกคัมภีรทะลุลงพื้นดินจมหายไป ร่างกายของอสูรกลายเป็นเถ้าในมัลลเมื่อเห็นเช่นนั้น ทวยเทพและคนธรรพ์ต่างพากันยินดียิ่งนัก เพราะประทุมน์สามารถปราบอสูรที่เป็นพาลได้ ประทุมน์เมื่อเสร็จศึกก็รีบกลับเข้าเมือง เพื่อพบหน้านางมายาวดี แล้วทั้งคู่ก็พากันไปเฝ้าพระกฤษณะและพระนางรุกมิตี ทั้งพระกฤษณะและพระนางรุกมิตีทรงจำพระโอรสได้ ทั้งประทุมน์และนางมายาวดีก็อยู่เป็นสุข ณ กรุงทวารกา

การรบบระหว่างประทุมน์กับกษัตริย์ศาลวะ

มหากาโรวณบรพ บทที่ ๑๖ - ๑๘* กล่าวถึงการสู้รบระหว่างประทุมน์กับกษัตริย์ศาลวะ การสู้รบครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นนักรู้ของประทุมน์ คือไม่ยอมหนีเข้าศึก แม้จะได้รับบาดเจ็บก็ตาม

เรื่องราวในมหากาโรวณบรพมีดังนี้

กษัตริย์ศาลวะแห่งนครเสาณะ (Saubha) โปรดการรุกรานดินแดนใกล้เคียงอยู่เสมอ หากอาณาจักรโคดมสมบูรณ์จะทรงยกกองทัพเข้าครอบครองทันที

ครั้งหนึ่งพระองค์กรีธาทัพอันมโหฬารเสด็จยังกรุงทวารกา เพื่อยึดครองผู้ที่นำทัพออกมาขัดขวางคือประทุมน์ ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องรถศึก จนได้ฉายาว่า อศิรต^๒ พร้อมด้วยจารุเทษณะ (Cārudeshna)^๒ และสามวะ (Sāmva)^๓ ทั้งสองฝ่ายต่างสู้กันเป็นสามารถ ประทุมน์นั้นต่อสู้กับกษัตริย์ศาลวะ สามวะต่อสู้กับเกษมวฤทธิ (Kshemavridhi) แม่ทัพของศาลวะ ต่างฝ่ายต่างผลัดกันรุกผลัดกันรับ ไม่มีใครเพลี่ยงพล้ำ

ศูนย์วิทยพัทยาการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* MBh. R. pp. 51 - 59.

^๒ MBh. R. VIII. 110. p. 315.

^๓ ไอรสของพระกฤษณะกับพระนางรุกมีณี อนุชาประทุมน์ H. p. 644.

^๔ ไอรสของพระกฤษณะกับพระนางชามพวตี.

MBh. R. III. 16. p. 51.

ขณะการต่อสู้ ประมุขผู้ถูกตรึงของศาลวะลมลงหมคสติ สารดีจึงขับรด
 ออกจากสนามรบทันที เมื่อประมุขผู้ถูกลูกศรแทงคิดว่าสารดีในการขับรดหนีเข้าศึก
 มีใจธรรมนิยมของเผ่าวฤณนิ แต่สารดีก็พูดเหตุผลว่า เจ้าชายประมุขหมคสติ
 เพราะได้รับบาดเจ็บ จำเป็นต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของสารดี เจ้าชายประมุข
 ควรได้รับการพิทักษ์จากสารดี เช่นเดียวกับสารดีที่ได้รับความคุ้มครองจากเจ้าชาย
 ประมุขทรงขอร้องให้สารดีนำรถกลับยังสนามรบ แม้ตนจะได้รับบาดเจ็บก็จะต่อ
 สู้จนถึงที่สุด หากสารดีไม่นำรถกลับ ประมุขจะไม่ยอมมีชีวิตอยู่ต่อไป สารดีจึง
 นำรถกลับไปยังที่เดิม^๑

ด้วยวิญญานของผู้เป็นนักรบที่แท้จริง ประมุขจึงต่อสู้กับกษัตริย์ศาลวะ
 ต่อไป และครั้งหนึ่งประมุขเป็นฝ่ายได้เปรียบ จึงเตรียมประหารกษัตริย์ศาลวะ
 ทันที แต่พระอินทร์และท้าวฤเวระ^๒ ได้ส่งฤษีนารทและวายุบุตร เพื่อแจ้งข่าวแก่
 ประมุขว่า พระผู้สร้างโลก^๓ ได้ทรงกำหนดให้พระฤษณะเป็นผู้ประหารกษัตริย์
 ศาลวะ ดังนั้น ประมุขจึงปล่อยกษัตริย์ศาลวะหนีไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ MBh., R., III, 19. p. 57.

^๒ เทพเจ้าแห่งความมั่งคั่ง.

^๓ พระพรหม.

การรบบระหว่างประทุมกับอสูรวัชรนาถ

โลกแล้วว่า ประทุมนี้คือนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ มีไ้เป็นทั้งนักรบ และนักรักที่ลือชื่อ เช่นพระกฤษณะพระบิคา แต่กระนั้นประทุมนี้ก็ยังมีชายาหลายองค์ ไ้แก่ นางมายาวตี นางรุกมาวตี และนางประภาวตี ซึ่งเกี่ยวข้องกับสงคราม ครั้งนี้

ทิวังศ บทที่ ๑๔๘ - ๑๕๔ เล่าว่า

อสูรวัชรนาถได้รับพรจากพระพรหมให้มีพลังกำลัง เทพองค์ใดไม่สามารถปราบปรามได้ อสูรสร้างวัชรนาถนครขึ้น นครนี้สร้างอย่างดี แม้แต่ลมก็ไม่อาจจะผ่านเข้าได้ บุตรีของอสูรคือนางประภาวตีมีรูปโฉมงดงาม ส่วนน้องชายของอสูรชื่อสุนาภ (Sunābha) อสูรสุนาภมีบุตรคือ นางจันทรวตี กับ คุณวตี

วัชรนาถาสูรบปราบปรามแคว้นต่าง ๆ จนราบคาบแล้ว จึงขึ้นไปยัง เทวโลก ขอบกครองอาณาจักรสวรรค์ต่อพระอินทร์

พระอินทร์ทรงทราบเกี่ยวกับพรที่พระพรหมประทานแก่อสูร จึงเสด็จลงมา ขอความช่วยเหลือจากพระกฤษณะ และทรงเห็นว่าผู้ที่จะประหารอสูรวัชรนาถได้

หรืออีกชื่อหนึ่ง นางกฤตมาตี (Kakudmatī) ชีคาแห่งรุกมินี พระมารดา เจ้าชายอนิรุทธ

อ้างถึงใน V.P. IV : 112.

H. pp. 654 - 682.

สำเร็จคือประทุมน์โอรสแห่งพระกฤษณะนั่นเอง ทั้งพระอินทร์และพระกฤษณะทรง
 ปรีกษากันเพื่อหาวิธีให้ประทุมน์เข้านครวัชรนาถได้ เมื่อปรีกษากันเสร็จเรียบร้อยแล้ว
 พระอินทร์ก็เสด็จกลับยังเทวโลก

เมื่อถึงเทวโลกพระอินทร์ตรัสให้หงส์^๑ ให้พยายามหาวิธีเข้าไปในนคร
 วัชรนาถ เมื่อพบนางประภาวดีให้หงส์พรรณาคความดี ความงามของประทุมน์
 จนนางบังเกิดความรักเจ้าชายประทุมน์ และเมื่อประทุมน์มีโอกาสเข้าไปใน
 นครของอสูร ประทุมน์จะเป็นผู้ประหารอสูรวัชรนาถ หากเหตุการณ์เป็นไปดัง
 คาค เทวโลกจะไม่เคียดกร้อน หงส์เมื่อรับโองการจากพระอินทร์จึงรีบบินไปยัง
 วัชรนาถนครทันที ครั้นถึงก็ส่งเสียงร้องที่ไพเราะ อสูรวัชรนาถจึงเชิญหงส์เข้าไป
 พักในปราสาทของนางประภาวดี เมื่อมีโอกาสหงส์ก็พรรณาดังความดี ความงาม
 ความเก่งกล้าของเจ้าชายประทุมน์ พร้อมกับยั่วว่าเจ้าชายประทุมน์คือ "ผู้รุ่ง
 โรจน์ดุจดวงประทีป หนักแน่นราวกับดินปรุพี มีประกายระยิบระยับราวกับน้ำใน
 ทะเลสาบ"^๒ หงส์กล่าวว่าคุณสมบัติของเจ้าชายประทุมน์ยากที่จะหาบุรุษในสามโลก
 มาเทียบได้

นางประภาวดีฟังหงส์เจรจาเช่นนั้น ก็บังเกิดความรักประทุมน์ทันที

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ พาทนะของพระอิศวิน สมัยต่อมากลายเป็นพาทนะของพระพรหม ทำหน้าที่
 สื่อข่าวโลกว ย MW. p. 1286.

^๒ H. p. 660.

In this effulgence he is like fire, in patience he
 is like earth, in lustre he is like a lake.

วันหนึ่งอสูรวัชรนาถถามหงส์เกี่ยวกับความมหัศจรรย์ที่หงส์เคยพบ หงส์ตอบว่า สิ่งมหัศจรรย์นั้นคือการร้องรำของนักแสดงที่สามารถ วัชรนาถาสูรจึงให้หงส์พานักแสดงมายังวัชรนาถนคร หงส์รีบนำข่าวไปกราบทูลพระอินทร์และพระกฤษณะ

ดังนั้นคณะนักแสดงประกอบด้วย ประทุมน์ กตะ (Gada)^๑ และสามวา (Sāmva)^๒ ก็เข้าสู่วัชรนาถนคร และเปิดการแสดงละครเรื่องรามายณะ การแสดงละครดำเนินไปด้วยความสนุกสนานถูกใจของวัชรนาถาสูรมาก อสูรจัดการเรื่องที่พักให้นักแสดงทุกคนอย่างคึกคัก ด้วยความช่วยเหลือของพี่เลี้ยงนางประภาวดี ประทุมน์จึงแปลงร่างเป็นหญิงสี่ค่าเกาะที่พวงมาลัยซึ่งนางสุจิมุขี (Suciमुखी) พี่เลี้ยงจะนำไปถวายนางประภาวดี ทั้งคู่จึงได้พบกัน ในที่สุดประทุมน์ก็ได้นางประภาวดีเป็นชายา และต่อมาคตะได้นางจันทรวดี สามวาได้นางคุณวดีเป็นชายาเช่นกัน เมื่อเหตุการณ์ดำเนินไปตามแผน ดังนั้นพระอินทร์จึงเตือนประทุมน์ให้ประหารอสูร สงครามระหว่างประทุมน์กับอสูรจึงเกิดขึ้น

การรบระหว่างฝ่ายของประทุมน์ ประกอบด้วย กตะ สามวา และชยันต์ (Jayanta)^๓ ฝ่ายของวัชรนาถมีน้องชายคือสุนากะ และนิกุมภะ (Nikumbha) การสู้รบดำเนินไปหลายวัน ประทุมน์ไม่สามารถเอาชนะอสูรได้ พระกฤษณะจึงตรัส

^๑อนุชาของพระกฤษณะ MW. p. 344.

^๒ดูวิทยานิพนธ์, หน้า ๖๑.

^๓โอรสของพระอินทร์.

ให้ใช้ครุฑเป็นพาหนะ เมื่อประทุมน์ประทับบนหลังครุฑ ใช้อาวุธทุกชนิดเพื่อ
 ประหารอสูรวัชรนาถ ครั้งหนึ่งอาวุธของประทุมน์ถูกอสูรวัชรนาถ อสูรกระอัก
 ออกเป็นโลหิตสลดลง แต่สามารถฟื้นขึ้นมาอีก ประทุมน์จึงใช้จักรขว้างตัดศีรษะ
 ของวัชรนาถาสูรชาดกระเด็น คตะประหารสูรนาถะได้เช่นกัน ส่วนนิกุมกะหนีไปได้

เสร็จศึกแล้วทั้งหมดก็พากันพักอยู่ที่วัชรนาถนคร แล้วจึงกลับทวารกา^๑

สงครามครั้งนี้ นับเป็นการแสดงความสามารถในด้านการสู้รบของประทุมน์
 อีกครั้งหนึ่ง เพราะสามารถประหารอสูรวัชรนาถ ผู้ซึ่งได้รับพรจากพระพรหม การที่
 พระอินทร์ทรงเลือกประทุมน์ให้เป็นผู้ประหารอสูร แสดงว่าทรงเล็งเห็นความสามารถ
 และประทุมน์ก็ปฏิบัติหน้าที่สำเร็จสมกับที่พระอินทร์ไว้วางพระทัย

การรบในฐานะประทุมน์คือผู้ช่วยพระกฤษณะ

ประทุมน์คือโอรสองค์แรกของพระกฤษณะ^๒ มีฝีมือในการรบเป็นเยี่ยม
 ดังนั้นโอรสองค์ใหญ่ของพระกฤษณะจึงมีบทบาทการรบเคียงคู่กับพระบิคาเสมอ เช่น

ศุภย์วิทย์ทรัพย์ากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ก่อนกลับยังทวารกา ได้แบ่งวัชรนาถนครออกเป็น ๔ ส่วน มอบให้
 โอรสของประทุมน์กับนางประภาวดี โอรสของคตะกับนางจันทรวดี โอรสของ
 สามีวะกับนางกฤวดี และโอรสของชยันต์ H. p. 681.

^๒H. p. 694.

๑. สงครามระหว่างพระกฤษณะกับพระอินทร์

ทริวิงศ์ บทที่ ๑๓๐^๑ กล่าวถึงสาเหตุของสงครามว่า ฤๅษีนาถ
 เข้าเฝ้าพระกฤษณะพร้อมกับถวายคอกปาริชาติ พระกฤษณะประทานคอกนางรุกมีณี
 ทำให้นางสัสติภามาชทายาอีกองคหนึ่งของพระกฤษณะอยากไต่บาง พระกฤษณะจึงคิด
 จะนำคอกปาริชาติมาปลูก ณ อุทยานของพระองค์ ทรงขอร้องฤๅษีนาถเป็นเหตุเจรจา
 ขอนคปาริชาติจากพระอินทร์แต่ไม่สำเร็จ พระอินทร์ตรัสว่า "หากมนุษย์ไต่คอกปาริชาติ
 มนุษย์กับเทพเจ้าจะไม่แตกต่างกัน มนุษย์จะไม่บวงสรวงเทพเจ้าเพื่อขึ้นสวรรค์ และ
 คนไฉนนี้เป็นสมบัติที่มีค่าที่สุดในสวรรค์ ชาวสวรรค์จึงหวงแหนยิ่งนัก"^๒ พระกฤษณะ
 จึงคิดจะนำคอกปาริชาติมาปลูกโดยไม่ทูลพระอินทร์ จึงชวนประทุมน์ประทับบนหลัง
 ครุฑ เสด็จไปยังนันทโนทยาน แล้วทรงถอนคอกปาริชาติวางบนหลังครุฑ เสด็จออก
 ทางประตูอุทยานคานตะวันตก ขณะนั้นพระอินทร์ทรงช้างไอราวัต เสด็จกรีธาทัพ
 พร้อมด้วยโอรสคือชยันต์ ติดตามเพื่อนำคอกปาริชาติกลับคืนไป การสู้รบจึงเกิดขึ้น
 ระหว่างพระกฤษณะกับพระอินทร์ ประทุมน์กับชยันต์ ครุฑกับช้างไอราวัต ชยันต์
 พยายามจะแย่งชิงคอกปาริชาติ แต่ประทุมน์ก็อาศัยความคล่องแคล่วในการรบป้องกัน
 อย่างเต็มที่ ในที่สุดฝ่ายพระกฤษณะชนะไต่คอกปาริชาติไปปลูกยังกรุงทวารกา

^๑ H. pp. 548 - 587.

^๒ H. p. 552.

๒. สงครามระหว่างพระกฤษณะกับอสูรพาด

สาเหตุของสงครามนั้น วิษณุปรานะ เล่าว่า

นางอุษา ธิดาของอสูรพาดแห่งโสณิตปุระ แลเห็นพระอุมมาเคียงคู่พระศิวะ นางจึงต้องการมีคู่บ้าง พระอุมมาจึงประทานพรแก่นางว่า ชายที่นางพบในความฝัน คืนเพ็ญ เดือน ๖ คือสามีของนาง ในคืนดังกล่าวนางก็ฝันถึงชายหนุ่มรูปงาม ครั้นตื่นขึ้นนางก็เสียใจ นางจิตรเลขา บุตรีกุมภภาพดีเลี้ยงของนางอุษา ทราบเรื่อง จึงวาทกาพกษัตริย์นครต่าง ๆ แทศย์ คนธรรพ์ ตลอดจนทวยเทพให้นางอุษาเลือก ในที่สุดนางอุษาเลือกได้ภพชายในฝันคือ เจ้าชายอนิรุทธ โอรสของพระประทุมมน์ นัคดีแห่งพระกฤษณะ นางจิตรเลขาอาสาใช้เวทมนต์นำพระอนิรุทธมายังโสณิตปุระ จนกระทั่งพระอนิรุทธไค้ นางอุษาเป็นชายา

ครั้นความทราบถึงอสูรพาด อสูรโกรธมากใช้ไพร่พลจับพระอนิรุทธแต่ไม่สำเร็จ อสูรจึงใช้ศรนาศบาศรัคพระอนิรุทธจงจำไว้ในที่คุมขัง ฤๅษีนาถ มาพบจึงรีบไปแจ้งข่าวแก่พระกฤษณะ พระกฤษณะจึงเสด็จกรีธาทัพพร้อมด้วยพลราม พระเชษฐา และประทุมมน์ โดยมีครุฑเป็นพาหนะ การรบระหว่างฝ่ายพระกฤษณะกับฝ่ายพาดาสูรจึงเกิดขึ้น พระศิวะทรงส่งโอรสคือพระการคคิเกยะ (สกันทกุมาร) มาช่วยอสูรพาดผู้เป็นสหาย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผลของการรบคือ พระการตติเกยถูกอาวุธของประทุมน์บาศเจ็บ
สาหัส หลบหนีไปได้ ส่วนพระกฤษณะเตรียมประหารอสูรพาด แต่พระกิวะทรง
ขออภัยไว้ พระกฤษณะจึงไว้ชีวิตอสูร และเมื่อช่วยเหลือพระอนิรุทธแล้ว ทุกพระองค์
ก็เสด็จกลับกรุงทวารกา^๑

ชัยชนะของพระกฤษณะครั้งนี้ นอกจากความสามารถของพระกฤษณะ
เองแล้ว พระองค์ยังได้อาศัยฝีมือของโอรส คือประทุมน์ผู้เอาชนะพระการตติเกยะ
ได้ นับว่าประทุมน์เป็นผู้ช่วยที่สามารถของพระกฤษณะ สมกับที่มีบทบาทการรบ
เคียงคู่พระกฤษณะ เสมอ

๓. การรบระหว่างพระกฤษณะกับบริวารของพระวรุณ

เมื่อพระกฤษณะปราบพาดาสูรแล้ว พระองค์มอบโคลิตปุระให้
กุมภกานท์ปกครอง อสูรกุมภกานท์กราบทูลเรื่องราวเกี่ยวกับโคลนวิเศษของพาดาสูร
ซึ่งพระวรุณเป็นผู้ดูแล พระกฤษณะปรารถนาจะได้โคลนนี้เป็นของพระองค์ จึงเกิด
การต่อสู้ระหว่างฝ่ายของพระกฤษณะกับกองทัพของพระวรุณซึ่งมีจำนวนมากมาย ในที่สุด
กองทัพของพระวรุณก็พ่ายแพ้ ถึงข้อความบรรยายไว้ว่า "ไพร่พลถูกฆ่าตายด้วยศร
จากนุทรวงอำนาจ และวีรบุรุษคือ พลเทพ ชนารทนะ^๒ ประทุมน์ และครุฑ"^๓

^๑ V.P. V : 120.

^๒ พระกฤษณะ.

^๓ H. p. 808.

พระกฤษณะ เปลี่ยนพระทัยไม่ปรารถนาโคนมต่อไป เพราะพระวรุณทรง
ขอร้องไว้

ประทุมมนักรบผู้เก่งกล้าสามารถแห่งวฤณ หรือหนึ่งคือกามเทพ
ดำรงชีวิตอยู่ในฐานะมนุษย์จวบจนสิ้นอายุขัย เสกข์จู่สู่อามาจักรสวรรค์^๑

มหาภารตะ^๒ กล่าวไว้ว่า หลังจากสิ้นชีวิตแล้ว ประทุมมนักรบผู้สวรรค์
ในสภาพสันทกุมาร^๓

กามเทพถูกเผา ร่างกายมอดไหม้และกลับมาเกิดในร่างใหม่ จนกระทั่ง
ได้สภาวะของเทพเจ้าดั้งเดิม แม้จะมีใช้เทพเจ้าแห่งความรัก แต่อาณภาพของ
กามเทพยังอยู่เหนือจิตใจของชาวอินดู ข้อสนับสนุนคำกล่าวนี้ก็คือ

วันที่ ๑๔ - ๑๕ ของเดือนห้า (จิตรมาส) มีพิธีเรียกว่า วสันโตตสวะ^๔.

^๑ H. p. 682.

^๒ MBh. R. XVIII. 5.160.

^๓ ภาคนหนึ่งของพระพรหม.

^๔ วสันโตตสวะ เป็นพิธีสำหรับทำในต้นฤดูวสันต์ (คือ ฤดูใบไม้ผลิ หนาว
คอร้อน) แต่ในชั้นหลัง ๆ นี้ มักทำ ณ วันเพ็ญ วัคคฤมาส (เดือนสาม) และ
พวกชาวอินเดียนสมัยนี้ที่ถือศาสนาพราหมณ์ เรียกนามพิธีนี้ว่า "โฮลยาตรา" หรือ
โฮลี (Holi)

อ้างอิงใน พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล
เจ้าอยู่หัว ปริยทรรคิกา พิมพ์ครั้งที่ ๑ (พระนคร : กิจการพิมพ์พานิช, ๒๕๐๕)
หน้า ๒๐๑.

เป็นงานฉลองรื่นเริงถวายเสียงดนตรี ฟุ้งชนจะพากันขับร้องเพลงสรรเสริญกามเทพ
ดังนี้

๑) "เชิญมาเด็กเทพเจ้าแห่งศรดอกไม้ เชิญมาเด็กนักรบผู้มีธงรูปปลา
เชิญมาเด็กเทพเจ้าผู้ทรงอำนาจ ผู้ทำให้ความมั่นคงของฤๅษีสุนัข ผู้ปราบปราม
เทพเจ้าที่ปกครองอาณาจักรทั้ง ๘"

๒) "ข้าแต่ กัณฑ์รปะ! ผู้เป็นโอรสแห่งมธวะ ดูก่อน ! มาร ศัตรู
ของสัมพรชอสรรเสริญท่านผู้เสนาหาเทพธิดารัตติ ท่านผู้มีกำเนิดจากหัวใจ"^๒

Hail god of the flowery bow; hail, warrior, with a
fish on thy banner; hail, powerful divinity, who causeth the
firmness of the sage to forsake him and subdueth the guardian
deities of the eight regions !

อ้างถึงใน Edward Moor, Hindu Pantheon, p. 451.

^๒ O Kandarpa ! thou son of Madhava ! O Mara ! thou
foe of Sambara ! Glory be to thee, who lovest the Goddess
Reti; who springest from the heart !

๓) "ขอสรรเสริญมทนะ ขอสรรเสริญพระกาม ผู้ประคองจอมเทพ
ขอสรรเสริญท่านผู้ทำให้พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ และพระอินทร์บังเกิด
ความปิติสูงสุด"^๑

๔) "ขอให้ความคิดของข้าพเจ้าถูกกำจัดไป ความทุกข์ในการมีตัวตน
ของข้าพเจ้าจงสิ้นสุดลง ขอให้จุดหมายในใจของข้าพเจ้าบรรลุผล และความสุข
จงดำเนินต่อไปชั่ววันจิรันถร์"^๒

^๑Glory be to Madana; to KAMA; to him who is formed
as the god of gods; to him, by whom Brahma, Vishnu, Siva,
Indra, are filled with emotions of rapture !

^๒"May all my mental cares be removed ! all my
corporeal sufferings terminate ! May the object of my soul be
attained, and my" (...and, gentle reader, thy...) "felicity
continue for ever".

อ้างอิงใน Edward Moor, Hindu Pantheon p. 451.